

Limitele comunicării simbolice. O analiză situațională din perspectivă pragmatică

Abstract. Through the symbolic dimension of communication, the human being is escaping from the determinations of the pragmatic world. The universe of symbols represents a complex result of the communication (creative) forms and of subjective interactions. The symbols have signification only in the frame of a certain intentionality and (pre)codification. The symbolic mediation forms a kind of automatism which regulates the inter-subjective manifestations of the human beings. In this context, we should understand the symbolic / creative language as being an assembly of cultural / creative products (mythical, religious, artistic, linguistic, scientific etc.), by which the human being acts upon the real world. The entire society can be perceived as a kind of mediator between sign and image, signified and signifier. Inside a symbol, the form and the sense are inseparable. Each expression, each formulation represents a symbol of the creative thinking, outside translated / manifested. In this way, the (creative) language itself represents a type of specific symbolism. Between the use of the words and the use of the figurative symbols it shouldn't be any type of opposition, they should be complementary. Generally speaking, the form of the language is analytical, discursive, as the human rationality to whom the language is belonging, as a specific instrument. The highest truths, impossible to be communicated by any other mean, become communicable or transmissible till a certain point if they are incorporated in symbols. But, without doubt, these symbols will dissimulate / hide their meanings to many people, unable to assume them plenary. Absolutely speaking, any external form is not necessary. All of them are contingent and accidental reported to what they are expressing or representing.

Keywords: symbolic communication, creative language, pragmatic analysis, meaning, intentionality, interpretative situation

* Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău

1. Introducere

Datorită dimensiunii simbolice omul ajunge să se îndepărteze de imediatul lumii obiective. Simbolurile ajung să ne medieze comunicarea cu semenii noștri. Universul simbolurilor reprezintă o înlănțuire complexă a formelor de comunicare și de interacțiuni subiective. Odată create, simbolurile dispun și de o semnificație. Semnificația la rândul ei are o condiție de intenționalitate. Între semnificație și intenționalitate există un raport de interdependență. Unele simboluri posedă un număr infinit de semnificații. În cazul fiecărei semnificații se găsește o anumită intenție. Numărul infinit de simboluri care a fost creat de la începuturi și până în prezent este reprezentat de un șir de domenii, cum ar fi – mitologia, religia, arta, știința. Atât simbolul cât și mitul țin de substanța vieții spirituale, le putem camufla, degrada însă niciodată nu le vom putea elimina complet din cultura umană. În general, gândirea simbolică nu este valabilă doar pentru oamenii de creație, ea e consubstanțială ființei umane, ea precede limbajul și gândirea discursivă. Simbolul reprezintă cele mai profunde aspecte ale realității. Prin intermediul imaginilor și simbolurilor se dezvoltă cele mai subtile și mai profunde modalități ale ființei umane. Studiarea comunicării simbolice ne îngăduie să cunoaștem mai bine omul, esența sa individuală, personalitatea lui, neafectată în totalitate de evoluția evenimentelor istorice și politice. Prin intermediul comunicării simbolice, omul încearcă să scape de condiționarea sa istorică și politică, mai ales când aceste schimbări de natură istorică și politică nu coincid cu libertățile lui interioare, cu voința, idealurile și valorile sale. Drept exemplu, în acest context, poate servi cazul R. Moldova, atunci când aspirațiile personale sunt suprimate de cursul evenimentelor de natură istorică și politică. Încercând să se elibereze de condiționările istorice, omul încearcă să-și regăsească limbajul său primordial care se datorează în mare măsură prezenței imaginilor și simbolurilor în el. Astfel, datorită simbolurilor și imaginilor, toate năzuințele, aspirațiile sale în calitate de forțe, vor propulsa ființa umană dintr-o lume determinată și condiționată istoric și politic într-o lume a spiritului, mai plină de sens în comparație cu realitatea mărginită a determinărilor istorice.

2. Sensul și contextele constitutive ale situației de comunicare simbolică

Fiecare domeniu de activitate umană presupune o interacțiune a mai multor simboluri. Simbolurile reprezintă o hartă a minții umane. Ca să

avem acces la înțelegerea corectă a acestei hărți trebuie să avem acces la fenomenul de-codării simbolurilor. Pre-codarea și de-codarea presupun un limbaj comun care vine să acționeze cu aceleași instrumente în cazul utilizatorilor. Dacă în cazul pre-codării are loc atribuirea unui sens sau a mai multor sensuri prin intermediul reprezentării unui fragment de realitate, atunci în cazul de-codării are loc atribuirea unui sens în dependență de contextul în care are loc această atribuire.

„În aceste condiții, se poate înțelege că faptul de a vedea într-un simbol două aspecte contrarii este în sine perfect legitim și că de altminteri considerarea unuia dintre aceste aspecte nu exclude nicidecum considerarea celuilalt, deoarece amândouă sunt deopotrivă adevărate într-o anumită privință și, datorită corelării lor, existența le este cumva solidară” (Guénon 2008, 235).

Cele mai complexe realități, adevărurile cele mai înalte, uneori greu de comunicat până la imposibil pot deveni posibil de comunicat prin intermediul simbolurilor. Prin intermediul simbolurilor ființa umană se transpune în cadrul realităților metafizice. Aceste realități metafizice reprezentate în și prin intermediul simbolurilor transcend timpul fizic, depășind inclusiv și condiția fizică a realității obiective. Putem afirma că omul pe parcursul vieții sale fizice își mediază comunicarea sa cu semenii prin intermediul simbolurilor. Dacă prin recurs la un exercițiu de imaginație am încerca să vedem cum ar arăta viața umană fără simboluri atunci am conștientiza că ar fi aproape imposibil de imaginat acest lucru. Deci, simbolurile sunt parte integră, ele atribuie sens și conținut vieții umane.

Simbolul reprezintă o trimitere a sensibilului de la figurat la semnificat, dar el poate fi în anumite situații și inaccesibil prin natura semnificatului. Semnificatul ca parte componentă a simbolului denotă profunzimea, puterea simbolului sau dimpotrivă, efemeritatea și superficialitatea, rigiditatea unor simboluri: „Semnificativitatea trebuie înțeleasă ca o categorie de ființă: a fi «semnificativ» înseamnă a fi dat sau a fi prezent în modul unei «semnificări» determinate” (Heidegger 2008, 93). Sunt simboluri care poartă în sine valoarea sacralității din diferite perspective și pentru diferiți oameni. În cele mai dese situații a nu înțelege semnificația acestor simboluri sau a le atribui un semnificat eronat poate să reprezinte un act de profanare al sacralului. Semnificația atribuită simbolurilor se află adânc înrădăcinată în mentalul uman. Atât mentalul individual, cât și cel colectiv ajung să se intercondiționeze reciproc creând în acest sens mentalitățile individuale și cele colective care au o anumită atitudine, respectiv dezvoltă un anumit tip de comportament la nivelul

comunicării simbolice. Simbolurile ajung să ordoneze într-un anume fel existența umană, să-i atribuie un sens: „toate ființele umane poartă în ele ceva de felul unei mulțimi de cuvinte, de care fac uz pentru a justifica acțiunile, opiniile și viețile lor” (Rorty 1998, 133). Rostul simbolurilor pentru oameni este vădit: dacă le-ar fi luate, de exemplu, simbolurile religioase unui grup de oameni pentru care principala concepție despre lume ar fi cea religioasă, atunci am conștientiza că acestor oameni li s-a luat totul, li s-a distrus chintesenta naturii umane. În acest mod simbolicul se transpune într-o altă realitate – cea a conștiinței umane, ascunsă cumva de anumiți cenzori care nu permit recursul la utilizarea simbolurilor în forma lor directă, ontică. Un exemplu în acest sens ar fi regimul sovietic, atunci când odată cu instaurarea lui au fost nimicite foarte multe biserici, lăcașe de cult, foarte multe simboluri religioase. Oamenii au încercat cum au putut ei să protejeze unele din aceste simboluri ascunzându-le în propriile case, chiar și acolo ele trebuiau camuflate astfel încât cenzura sovietică să nu le descopere: „trebuie să ținem cont că indivizii au nevoie de contexte pentru a-și putea menține identitățile” (Habermas 2008, 40). Or, descoperirea acestor simboluri urma să fie pedepsită prin diferite forme – oamenii puteau să-și piardă slujba, copiii care frecventau biserica erau defăimați la școală. Acest exemplu este o dovadă vie a faptului că simbolurile religioase în perioada sovietică erau considerate a fi drept un atribut al antiputerii sovietice. Tot ce intra în contradicție cu ideologia acelei puteri era considerat un impediment major pentru realizarea „viitorului luminos al socialismului – comunismul”. Până la urmă mașinăria sovietică chiar dacă a distrus multe lăcașe de cult, attribute religioase, simboluri religioase, nu a reușit să distrugă semnificația acestor simboluri care se află în mentalul individual și colectiv al oamenilor: „Nu se poate nega nici faptul că o credință fermă și imutabilă duce la o pace deplină a minții” (Peirce 2011, 28).

Acest lucru denotă faptul că semnificatul atribuit unor simboluri se păstrează în mințile oamenilor, se transmite din generație în generație, el transcende timpul, este posibil acest fapt datorită inconștientului colectiv. Simbolurile sunt o reprezentare a ceva, acest ceva ține, nu în ultimul rând, de un sens ascuns, de un secret, până la urmă simbolul este epifania unui mister. Prezența misterului presupune întotdeauna o atribuire de sensuri care se află în mintea celui care ajunge să interpreteze simbolul. Dincolo de sensul constant, de bază, întotdeauna se proiectează asupra simbolului o sumă de alte semnificații de ordin secundar. Or, sensul unui simbol se găsește în mentalul individual și colectiv. Simbolul este trimitere a sensibilului de la figurat la semnificat, dar el este prin natura însăși a

semnificatului indescifrabil în totalitate. După cum spune Paul Ricoeur, orice simbol autentic posedă trei dimensiuni concrete: el este totodată *cosmic* (adică împrumută configurația din lumea exterioară care ne înconjoară), *oniric* (adică își are rădăcinile în amintirile, gesturile care ies la suprafață în visele noastre și constituie, după cum a explicat Freud, biografia noastră personală), și *poetic*, în sensul că simbolul apelează și la limbaj:

„În analiza viselor inconștientul se servește, mai ales pentru a reprezenta complexele sexuale, de un anumit simbolism care, uneori, diferă de la o persoană la alta, dar care are și trăsături generale și se raportează la anumite tipuri de simboluri, așa cum noi le regăsim în mituri și în legende” (Freud 1996, 58).

Mai multe simboluri care reprezintă un anumit domeniu contribuie la faptul ca să se completeze domeniul din care face parte această sumă de simboluri. Prin facultatea sa simbolică omul nu aparține doar lumii superficiale a linearității semnelor, lumii obiective, ci și lumii simbolice, a creației simbolice continue prin nesfârșitul proces de metamorfozare al ființei umane. Funcția simbolică reprezintă în om locul de reunire a tuturor contrariilor. Această funcție ar ține laolaltă sensul conștient care percepe și detașează cu precizie realitățile obiectuale și, totodată, imaginile care țin de semnificat. Exteriorizând în simboluri semnificațiile care se află atât în conștientul uman cât și în inconștient, oamenii ajung să se înțeleagă mai bine pe ei înșiși, cât și să înțeleagă mai bine mecanismul care realizează conexiunea dintre lumea lor lăuntrică și sfera lumii publice. Or, antagonismul cel mai mare, conflictul cu intensitatea cea mai mare se realizează anume din această perspectivă, a luptei duale care vine și din incapacitatea de a comunica celorlalți propriile temeri, propriile nevoi, aspirații, într-un cuvânt trăiri. Insuficient de înțeleși în sfera publică, oamenii ajung să își limiteze sfera comunicării simbolice până la limita imposibilului. Prezența simbolurilor din această perspectivă ar face și mai mult ca oamenii să își marcheze la nivel simbolic propria sferă de acțiune, propriul traseu existențial, propria comunicare. Sfera comunicării simbolice este determinată inclusiv de latura pragmatică a comunicării umane: „Pragmatica reprezintă studiul modului după cum vorbitorii folosesc expresiile pentru a transmite un sens, modalități de multe ori explorate, dar uneori ignorate, și cum ascultătorii reușesc să înțeleagă aceste sensuri” (Korta 2011, 148). Deficiența funcției simbolice creează un dezechilibru ce distruge principiul de individuare în două feluri posibile: fie precum în cazurile studiate de psihanaliză – prin dominarea

pulsiunilor instinctive care nu mai reușesc să simbolizeze conștient energia ce le animă și, în acest caz, omul ajunge să se izoleze de lumea reală și ia o atitudine asocială, impulsivă și compulsivă, fie în cazurile mai puțin studiate, în care echilibrul este rupt în favoarea conștiinței clare și asistăm atunci la un dublu proces de lichidare – foarte frecvent în societățile de tip hiperraționalist – lichidare a simbolului care se micșorează până la semn, lichidare a persoanei și a energiei sale constitutive metamorfozate într-o ființă mai mult mecanică, animată doar de rațiunile contextului social existent.

Este foarte important ca în cazul simbolului semnificativ să îi corespundă un semnificat instaurativ, o energie creatoare: „Dacă Logosul este Gândire în interior și Cuvânt în exterior, și dacă lumea este efectul Cuvântului divin rostit la originea vremurilor, întreaga natură poate fi considerată ca un simbol al realității supranaturale” (Guénon 1997, 18). Această energie creatoare este capabilă să favorizeze apariția unei comunicări eficiente și productive, care predispune oamenii la creație, la acțiuni eficiente. Sensurile comunicării de multe ori trebuie căutate în resorturile capacității umane de a utiliza simboluri și a face recurs la ele. Atunci când ființa umană este capabilă de a accede către o utilizare a unui limbaj conotativ, atunci și capacitățile ei de a face recurs la o comunicare simbolică sunt infinit mai mari în raport cu ale persoanelor care dispun doar de resursele limbajului denotativ și fac recurs doar la acest tip de limbaj. Posibilitățile limbajului conotativ sunt infinite, simbolurile utilizate în cadrul acestui tip de limbaj dispun de o complexitate majoră. Decodarea acestor simboluri nu este simplă, dimpotrivă implică un grad înalt de înțelegere și atribuire de sensuri multiple acestor simboluri. Un simbol dezvăluie întotdeauna, în orice context, unitatea fundamentală a mai multor zone ale realului. Aceste zone ale realului ajung să se condenseze în posibilitățile și resursele de utilizare ale unui singur simbol. Am putea afirma că într-un simbol se regăsește un fragment al realității ontice: „Descriptive și emblematic, semnele țin un substrat de permanență, continuitate a persoanei, o cheie de lectură a acesteia, ceea ce i-a permis lui Peirce să afirme că tot ce a investigat (știința și vinul, parfumurile și femeia) a fost analizat ca semn” (Roventă-Frumușani 1999, 90). Recursul la simbolurile care comprimă într-un mod anume realitatea se realizează prin intermediul descifrării și înțelegerii acestei realități simbolice. Subiectul uman care ajunge să realizeze această interpretare se supune în permanență actului de recunoaștere și înțelegere adecvată a lumii simbolurilor. Înțelegerea neadecvată a sensurilor realităților simbolice duce la deformarea atât a

lumii semnelor și simbolurilor, cât și a lumii fizice. De aici rezultă și inadecvarea care poate apărea în procesul de comunicare, erorile în transmiterea informațiilor cât și influențele nefaste care pot apărea în diferite contexte și situații atât de natură privată cât și de natură socială: „semnul-gând reprezintă obiectul său sub aspectul sub care acesta este gândit” (Peirce 1990, 84). Cele mai mari erori care pot apărea în procesul de comunicare umană survin în rezultatul atribuirii unor sensuri eronate cuvintelor care sunt transmise de celălalt în procesul de interacțiune la nivelul unei situații comunicaționale.

3. Interferența dintre idei și simboluri în procesul comunicării

Logosul, verbul trebuie să fie în același timp gândire și cuvânt. Discrepanța dintre ele favorizează apariția contradicțiilor în procesul de comunicare: „Atât percepția, cât și inferența lasă neschimbat limbajul nostru, modul nostru de a împărți sfera de posibilitate. Ele schimbă valorile de adevăr ale propozițiilor, dar nu și repertoriul nostru de propoziții” (Rorty 2000, 26). Pe parcursul evoluției timpului fizic imaginile ajung să se succedă și să se organizeze în raport direct cu contextul pragmatic și cu evenimentele care favorizează apariția acestui context. Sistemele de imagini, organizate și distribuite ca în cadrul unei povești, se succed în mod constant în cursul evoluției civilizațiilor umane. Aceste imagini conțin o sumă de simboluri care se ierarhizează și se ordonează în timp, ele ajung să re-unească aceste două realități – realitatea ontică și cea metafizică, transcendentală. Realitățile metafizice reprezintă o sumă de simboluri cărora li s-au atribuit semnificații complexe pe parcursul timpului de către diferite personalități. Simbolul ajunge să fie delimitat între cele două realități – realitatea semnificatului și cea a semnificatului. Imaginarul vine să completeze conținutul imaginației simbolice. Rolul imaginarului în crearea, interpretarea cât și în înțelegerea adecvată a sensurilor unor simboluri este major: „imaginația simbolică este în mod dinamic negație vitală, negație a neantului morții și a timpului” (Durand, 1999:107). În orice societate atât imaginarul individual cât și cel colectiv fuzionează în crearea tuturor tipurilor de realitate. Există societăți foarte creative care au un fond bogat al imaginarului colectiv cât și societăți pragmatice care utilizează imaginarul strict pe filiera pragmatică – din perspectiva eficienței și utilității vieții umane. Este vorba aici de tradiția care s-a sedimentat în timp și de matricea felului de a fi al unei culturi. Această matrice se

regăsește și în resorturile lingvistice ale unei națiuni, cât și a unor vorbitori la nivel individual. Căci operarea cu instrumentele lingvistice individuale presupune tocmai trasarea unor limite inclusiv la nivelul utilizării simbolurilor.

În orice societate importanța imaginărilor la nivelul creării și întrebuințării simbolurilor a avut un rol hotărâtor. Astfel, la nivel de exercițiu am putea să ne imaginăm societăți fără savanți, psihologi, dar aproape imposibil ar fi să ne putem imagina societăți fără poeți, artiști. Rolul poeziei, artiștilor în societate este de a reprezenta esența sufletului uman într-o manieră subiectivă, această reprezentare făcând posibilă existența fizică într-o manieră mai suportabilă: „imaginația simbolică este un factor de echilibru psihosocial” (Durand 1999, 110). Omul are nevoie de a crede, de a împărtăși nevoile sale metafizice celorlalți, și în această ordine de idei, poetul, artistul vine să medieze comunicarea dintre realitatea ontică și cea metafizică. Motivul de bază este dat de faptul că esența ființei umane se regăsește în capacitatea ei de a crea o realitate metafizică, or această realitate metafizică este de neconceput în afara și în lipsa simbolurilor. Mediarea existenței de către simboluri ține și de faptul că simbolul în diferite ipostaze este privit și ca un mijloc terapeutic direct. Orice expresie, orice formulare, este un simbol al gândirii pe care o exteriorizăm, în acest sens, limbajul însuși nu e altceva decât un simbolism: „Semiotica are un câmp clar de investigare: limbajul (mai exact limbajele) și practicile de semnificare/comunicare ca practici sociale” (Rovența-Frumușani 1999, 25). Din acest punct de vedere, simbolismul presupune experiența lingvistică proprie pe care o acumulează sub forma limbajului internalizat o anumită persoană. Limbajul individual al unei persoane ar presupune harta conceptuală și simbolică în același timp pe care o proiectează în timp în toate situațiile de comunicare. Conflictele, neînțelegerile în comunicare survin deseori când se întâlnesc două sau mai multe persoane și între ele este o discrepanță la nivelul diferențelor între hărțile conceptuale și simbolice: „în praxisul comunicativ cotidian trebuie oricum să se amestece interpretări cognitive, așteptări morale, expresii și evaluări” (Habermas 2000, 23). În depășirea acestor realități, un mare rol l-ar avea flexibilitatea și dorința de a transcende limitele limbajului din perspectivă simbolică. În general, forma limbajului este atât analitică cât și sintetică, discursivă ca și rațiunea umană al cărei instrument este. Simbolismul este esențialmente sintetic.

Realitățile cele mai complicate, greu de redat prin intermediul limbajului denotativ, pot fi prezentate prin intermediul limbajului conotativ, prin această modalitate realizându-se o proiecție a mai multor

sensuri și realități metafizice în universul lumii simbolurilor. Universul simbolurilor transcende această lume ontică și face capabilă posibilitatea redării unor informații foarte vaste care pot fi concentrate într-un singur simbol sau câteva simboluri. Symbolismul este condiția necesară de existență a oricărui discurs. În viziunea lui Paul Ricoeur – simbolul reprezintă o regiune care are un dublu sens. Aceste sensuri sunt complementare, se completează reciproc. De cele mai multe ori putem vorbi nu doar despre un dublu sens al simbolurilor, ci și de un triplu sens al simbolurilor, sau chiar și mai multe sensuri, în dependență de contextul utilizării simbolurilor. Astfel, putem conchide că simbolurile poartă în sine o infinitate de posibilități. Aceste posibilități deschid perspective noi în comunicarea umană, în înțelegerea rostului sensului existenței umane și, nu în ultimul rând, în capacitatea umană de a interpreta adecvat și într-o manieră creatoare realitatea ontică din care facem parte: „... nu există comprehensiune de sine care să nu fie mijlocită prin semne, simboluri și texte; comprehensiunea de sine coincide în ultimă instanță cu interpretarea aplicată acestor termeni mijlocitori” (Ricoeur 1995, 26). Funcția simbolică reprezintă o funcție generală de mediere, prin mijlocirea căreia spiritul își construiește toate universurile de percepție. Această mediere se referă la un șir de compartimente ale vieții umane. Prin intermediul simbolurilor noi ajungem să ne raportăm la realitățile care ne înconjoară și de care suntem interesați. Am putea vorbi în acest context de un limbaj al simbolurilor. Accesul la acest tip de limbaj se află în cadrul cognitiv al fiecărei ființe umane. Conceptul de simbol acoperă totalitatea fenomenelor care determină împlinirea unui sens într-un simbol, și toate contextele în care un datum sensibil, oricare ar fi tipul său de existență, este reprezentat ca încorporare particulară, ca manifestare a unei semnificații.

Orice lucru, produs, fenomen are o valoare obiectivă și o valoare simbolică. În orice acțiune umană găsim partea rezervată fenomenului comunicațional, acest fapt se întâmplă atunci când găsim semnificația potrivită atribuită contextului în care se desfășoară acțiunea: „Un «concept» nu este o schemă, ci o posibilitate constitutivă a clipei; e vorba de o semnificație nou creată” (Heidegger 2008, 44). Contextualizarea în cadrul comunicării simbolice este în vizorul mai multor domenii științifice – lingvistică, pragmatică, semiotică, psihosociologie. Sensul depinde de condițiile în care a fost enunțată o comunicare. Astfel, fiecare persoană, pentru a fi înțeleasă, trebuie să fie suficient de flexibilă în cadrul situației de comunicare încât să ofere maximum de indici pentru a construi contextul în care să-i fie receptat mesajul. Acest lucru este absolut necesar pentru că actele de limbaj se situează într-un context de

enuțare. Acest context este generator de sens, sensul născându-se din punerea în relație a acțiunii comunicaționale cu elementele contextului acesteia. Cei care participă la o situație de comunicare realizează un proces permanent și continuu de interpretare. Astfel, participanții trebuie să uzeze de o serie de indici de contextualizare (intenții, accentuări, limbaj nonverbal), cu ajutorul cărora se poate recunoaște o anumită schemă interpretativă. Indicii de contextualizare fac parte din universul cultural și sunt învățați în procesul de socializare: „Tocmai prin procesele de interpretare noi construim cognitiv lumi, fie ele actuale sau posibile” (Eco 2007, 18).

Sensul comunicării este inseparabil de condițiile producerii discursului, fără indicii privind contextul, destinatarul nu poate construi semnificația dorită de locutor. Cu alte cuvinte, ar fi valabilă următoarea afirmație – dați-mi contextul în care ați întâlnit cuvântul și am să vă spun sensul său. Singurul control empiric pe care îl avem asupra studiului limbii este întrebuințarea enunțurilor în situații cotidiene concrete. Acest lucru a fost sesizat de L. Wittgenstein care ne îndemna să nu căutăm sensul unui cuvânt, ci modul lui de întrebuințare: „În limbajul comun apare foarte frecvent faptul că același cuvânt semnifică în moduri diferite – deci aparține unor simboluri diferite – sau faptul că două cuvinte care simbolizează în mod diferit sunt utilizate în propoziție aparent în același timp” (Wittgenstein 1991, 50). Din aceste considerente putem sesiza faptul că sensurile trebuie căutate nemijlocit în modul de desfășurare al dialogului. Comunicarea este astfel percepută ca un fenomen viu, în permanentă transformare și evoluție. Staticul și rigiditatea nu ar trebui să găsească un loc atunci când ne referim la comunicarea umană. Excepție ar fi aici recursul la manifestarea limbii de lemn, când tocmai comunicarea prin întrebuințarea acestui tip de limbaj devine una rigidă și statică. Au existat perioade istorice care pe durata unor decenii întregi au propagat manifestarea acestui tip de limbaj – limbajul de lemn, drept exemplu ar servi aici perioada sovietică în care s-a folosit în calitate de instrument de ideologizare, propagandă și manipulare tocmai limbajul de lemn. Recursul la acest tip de limbaj se făcea și din considerentul eliminării fenomenului hermeneutic – adică inexistența părților componente ale textualității, discursivității – pretextul, contextul, subtextul. Totul trebuia să fie reprezentat de textualitate, să nu existe îndoială, incertitudine, nelămuriri. Adică trebuia să fie prezentă doar forma directă, una singură, fără o alternativă hermeneutică.

4. Mijlocirea realității prin intermediul simbolurilor

Domeniul întregii gândiri și cercetări este reprezentat de simboluri, viața gândirii și a științei este viața inerentă simbolurilor. Limbajul simbolurilor este însăși esența gândirii: „Conștiința este uneori folosită pentru a semnifica acel *Eu gândesc*, sau unitatea în gândire; unitatea nu este însă nimic altceva decât consistență sau recunoașterea acesteia” (Peirce 1990, 105). Dacă e vorba de comunitatea științifică, atunci putem afirma că accentul trebuie pus pe fenomenul colaborării între cercetători, adică o minte, universul ei simbolic are întotdeauna nevoie să facă recurs la alte minți și, respectiv, la universul simbolic al lor. Acest lucru nu exclude fenomenul libertății absolute, căci numai prin intermediul acestei modalități se ajunge la creativitate. Dominația absolută în domeniul gândirii, inclusiv asupra lumii simbolurilor reprezintă un rău în sine care duce la stagnare, uniformizare și degradare a tot ceea ce include în sine o manifestare absolută și deplină a spiritului uman, atât la nivel individual cât și la nivel de comunitate științifică. În același timp este necesară existența unui acord cu privire la întrebuintărea termenilor, un acord care să vizeze majoritatea simbolurilor, dar acest acord nu trebuie realizat prin intermediul impunerii, el trebuie să fie obținut numai prin puterea principiilor raționale. Acest lucru vizează și comportamentul oamenilor în aspectul comunicării simbolice. Întotdeauna trebuie să pornim de la semnificațiile acordate de celălalt în limbajul pe care îl folosește, apoi aceste semnificații le confruntăm cu ale noastre pentru a ajunge la un comun acord, anume de la acest acord pornește atât medierea în comunicare cât și evoluția firească a dialogului între oameni. Dacă nu se stabilește această regulă în mod tacit, atunci de cele mai dese ori oamenii ajung să comunice ca într-un "dialog al surzilor" unde toți vorbesc dar nimeni nu ascultă, sau și mai rău, absolut nimeni nu este înțeles în procesul de comunicare, lucru care se întâmplă și din cauza limitelor limbajelor individuale. În cazul comunicării sunt necesare și importante aceste două elemente – receptarea și înțelegerea adecvată a mesajului locutorului, iar dacă este imposibil de realizat acest lucru, atunci comunicarea ajunge la un eșec inevitabil: „Una dintre problemele esențiale ale comunicării este reprezentarea coerentă a referentului (real sau imaginar), construirea unei schematizări (unui «model al situației»)” (Rovența-Frumușani 2012, 83).

Orice simbol este de fapt un lucru viu. Corpul simbolului se schimbă încet, dar semnificația sa se dezvoltă inevitabil, încorporează noi elemente și le părăsește pe altele mai vechi. Acest lucru este firesc să se întâmple, reprezintă o primă condiție a evoluției termenilor științifici. Semnificațiile noi atribuite trebuie să fie în raport cu timpul și cu procesul firesc al unei metamorfozări a termenilor, inclusiv a simbolurilor. Este aproape imposibil să se tindă la o exactitate absolută a simbolurilor, exactitatea absolută nu este ușor nici măcar de conceput, cu atât mai puțin de realizat. Sistemele de expresie diferită prezintă deseori și un mare avantaj. Este vorba de elementul de noutate prezent în acest sistem, cât și o mai mare flexibilitate, diversitate a nuanțelor pe care le regăsim în limbaj și care se datorează în mare măsură tocmai acestor sisteme de expresie diferite:

„Având ca obiect de studiu semioze cu o doză mai mare sau mai mică de «realitate», semiotica se constituie prin excelență ca știință a semnelor pe care omul le construiește și le grupează în limbaje semnificante, prin întremediul cărora el își mediază procesul cunoașterii lumii exterioare și interioare lui” (Stănculescu 2004, 83).

Înainte de a introduce un simbol, trebuie să examinăm dacă el se potrivește conceptului și dacă va fi adecvat în orice ocazie, dacă nu se interferează cu vreun termen existent și dacă nu poate să ducă la vreun inconvenient prin faptul că s-ar interfera cu expresia vreunui concept care ar putea să fie introdus ulterior în domeniu. Atât semnul cât și simbolul ajung să țină locul pentru un anume obiect. Ele țin locul acestui obiect nu în toate privințele, ci cu referire la un fel de idee. Atunci când ne referim la idee avem în vedere o anumită stabilitate și coerență pentru un anume interval de timp, adică să aibă un conținut asemănător – este vorba de un fapt constant, universal valabil pentru lumea ideilor – capacitatea de a avea aceeași idee și nu o idee nouă în fiecare moment al unui interval de timp fizic. Stabilitatea și coerența în universul ideilor creează o anumită rezonanță cu lumea ideilor platoniciene.

Rostul oricărei inteligențe științifice este de a crea semne care odată utilizate să contribuie la apariția altora și mai ales la nivelul ideilor – un gând să producă un alt gând nou: „gândirea constă în esență în operarea cu semne” (Wittgenstein 2005, 54). Dacă un semn, simbol este altceva decât obiectul său, trebuie să existe, fie în gândire, fie în exprimare, o explicație sau un raționament sau un context care să arate cum, după care sistem sau pentru care motiv semnul reprezintă obiectul sau ansamblul de obiecte pe care-l reprezintă: „nu există absolut nici un

element al conștiinței unui om care să nu aibă ceva care să-i corespundă în cuvânt, iar motivul este evident: cuvântul sau semnul pe care îl folosește omul este omul însuși” (Peirce 1990, 106). Ideile care sunt atribuite simbolurilor sunt o manifestare a procesului de gândire umană, ele ajung să constituie o sumă de reprezentări pe care le creează mintea umană. Reprezentările pe care le creăm survin în urma contactului dintre lumea noastră senzorială și cea exterioară nouă. În virtutea propriei noastre sensibilități la nivelul organelor de simț cât și a sensibilității generate de mintea și sifletul nostru ajungem să ne formăm aceste reprezentări despre lumea obiectuală. În rezultatul interferenței acestor factori rezultă propria noastră percepere asupra lumii, datorită ei ajungem să fim inspirați pentru a elabora idei noi și, respectiv, semnificații noi atribuite simbolurilor. Putem afirma că e un proces înfint în această înlănțuire causală. Semnificațiile și reprezentările pe care le elaborăm, atribuindu-le universului simbolic sunt de natură subiectivă, prin intermediul lor noi ajungem să ne reprezentăm propria noastră natură umană atât din perspectivă senzorială cât și din perspectivă intelectuală: „Individuația și identitatea reprezintă două fețe ale aceleiași monede” (Boersema 2009, 167). Cele mai complexe reprezentări și atribuiri de acest tip rezistă timpului fizic, se perindă istoric, unele pe durata unor milenii întregi. Acest fapt se datorează importanței valorice a sistemului de idei, și ceea ce la început este individual devine în timp un bun valoric și simbolic al întregii omeniri. Cu alte cuvinte, timpul este din acest punct de vedere cenzorul principal care apreciază și găsește un loc anume pentru ceea ce se construiește în comunitățile științifice.

Simbolul prin caracterul său reprezentativ și creativ își determină interpretantul. Am putea afirma că întreg universul în care trăim este un univers al simbolurilor, din considerentul că un cuvânt, o frază, o carte scrisă reprezintă un bun simbolic. Interpretantul ajunge să își proiecteze propria sa lume subiectivă atunci când încearcă să înțeleagă rostul și semnificațiile simbolurilor. Cu cât universul interpretantului este mai complex, mai flexibil în procesul de interpretare, cu atât sunt mai mari șansele unei interpretări complexe. Orice simbol trebuie să denote un obiect individual și trebuie să semnifice o însușire. Un simbol autentic este un simbol care are o semnificație generală. Însuși cuvântul simbol are foarte multe semnificații. Ajungem la elaborarea ideilor tot prin intermediul semnelor. Aceste semne mentale au o natură mixtă; părțile lor care sunt simboluri se numesc concepte. Astfel un simbol nou se poate dezvolta doar din simboluri. Odată ce există, simbolul se răspândește în comunicarea dintre oameni, din moment ce „simbolicul este prin

excelență o funcție de comunicare, de socialitate” (Dâncu 2003, 21). Prin intermediul întrebuirii și experienței semnificația simbolului se dezvoltă. Cu cât mai multe recursuri se fac la un simbol, cu atât semnificațiile simbolului ajung să se dezvolte calitativ, să cunoască noi și noi dimensiuni, astfel încât și comunicarea prin intermediul simbolurilor devine una mai bogată în nuanțe. Universul conotativ al comunicării se dezvoltă în mod special din recursul la simboluri care au un grad de complexitate foarte înalt. Paralel cu aceasta am putea afirma că o anumită realitate nu poate fi reprezentată de un singur simbol, de pildă „comunicarea gestuală nu reprezintă un simbol care are o semnificație universală pentru toate persoanele” (Mead 1967, 55). Cu cât o comunicare este mai săracă în conținut, cu atât gradul de utilizare al simbolurilor de către participanții la situația de comunicare va fi unul scăzut. Ei se vor limita la a delimita fragmentele de realitate de care sunt interesați doar prin prisma limbajului denotativ. Acest lucru se întâmplă din considerentul că foarte mulți oameni sunt interesați doar de latura imediatului senzorial sau, după cum spunea S. Kierkegaard, sunt aruncați în imediatul senzorial. Conștiința umană dispune de două moduri de a-și reprezenta lumea – un mod direct, în care lucrul însuși pare prezent în minte, ca în percepție sau în simpla senzație. Celălalt este indirect, atunci când, dintr-un motiv sau altul, lucrul nu poate să se prezinte sensibilității umane. În toate cazurile de conștiință indirectă, obiectul absent este reprezentat conștiinței de către o imagine. Imaginile prin intermediul cărora reușim să redăm un șir de trăiri, cum ar fi cazul amintirilor, diverse experiențe ale vieții noastre care s-au sedimentat în conștiință, reprezintă o sumă de simboluri care condensează în ele toată gama de emoții care le-au generat: „Realitatea obiectului reprezentat este dată de ceea ce se vede, se aude sau se simte efectiv, toate acestea se datorează percepției” (Mead 1938, 14).

Datorită imaginației simbolice se ajunge la crearea unei realități simbolice prin care ajungem să definim întreaga realitate. Important este să avem acces la această realitate, acest acces fiind favorizat de capacitatea ființei umane de a face hermeneutică. O imagine simbolică are fără încetare nevoie de a fi re-trăită, adică să fie re-înțeleasă, re-interpretată. Simbolul, ca orice imagine, într-o anumită măsură este influențat de regionalismul semnificației și riscă să se transforme de multe ori într-o imagine care are înaintea sa funcția o recunoaștere socială, o segregare convențională. Am putea spune că este vorba aici de un simbol redus la puterea sa sociologică. Din punct de vedere social, simbolurile ne comunică o informație, de cele mai multe ori recursul la simboluri din

perspectivă socială se face cu scopul realizării unui beneficiu – al cumpărării și vânzării. Acum simbolurile utilizate în domeniul marketingului ne apar ca omniprezente. Deseori, în cadrul mesajelor de publicitate, simbolurile sunt utilizate cu un scop bine definit – de a influența potențialul cumpărător, influență care presupune implicit și determinarea de a-l face să acționeze, adică în final să cumpere. Lucrul acesta este atât de evident inclusiv prin prezența tezei – scopul scuză mijloacele. Astfel, simbolurile în societatea contemporană ajung să realizeze cele două aspecte care se regăsesc și în felul de a fi al omului contemporan – aspectul metafizic și cel consumerist. Suntem conștienți de importanța imaginilor simbolice în viața mentală datorită contribuției unor domenii, cum ar fi psihologia, etnologia și altele. Aceste domenii reamintesc ființei umane că o întregă parte a reprezentării sale se află în inconștientul individual și cel colectiv. De exemplu, în psihologie imaginea, fantasma, este simbolul unei cauze conflictuale care a opus într-un trecut biografic foarte îndepărtat – în general în primii cinci ani ai vieții – libidoul și contra-pulsiunile cenzurii. Imaginea este din acest punct de vedere întotdeauna semnificativă pentru un blocaj al libidoului, adică pentru o regresivitate afectivă. Din perspectivă freudiană, imaginea se află între două traumatisme: traumatismul adultului care provoacă regresivitatea nevrotică și traumatismul copilăriei care fixează imaginea la un nivel biografic de perversitate. Cert este că viziunea freudiană asupra imaginii nu este singura viziune și nici totalmente absolută și obiectivă.

Trebuie atrasă atenția științifică asupra mai multor lucruri: specificul imaginilor, mecanismul prin care se asociază simbolurile și căutarea sensului mai mult sau mai puțin ascuns al imaginilor. Abia în cele din urmă se poate găsi sensul și logica care reunește mai multe simboluri în cadrul unor imagini. În societățile unde lipsește progresul tehnologic, absența preocupărilor tehnocratice este suplinită de imaginarul care se manifestă din plin în aceste societăți: „Ceea ce menține «deschise» culturile este așadar prezența imaginilor și a simbolurilor; în orice cultură, australiană sau ateniană, situațiile-limită ale omului sunt perfect revelate datorită simbolurilor pe care le susțin culturile respective” (Eliade 1994, 215). Viața cotidiană, obiceiurile, relațiile sociale, toate acestea sunt supraîncărcate de simboluri, sunt caracterizate din plin de un întreg univers de valori simbolice. În aceste societăți oamenii comunică foarte mult prin intermediul simbolurilor, simboluri care au o natură vie, complexă și care reprezintă din plin felul de a fi al acestor oameni. În societățile tehnocratice, oamenii comunică tot prin intermediul simbolurilor, numai că aceste simboluri au o altă natură, una în care se

reprezintă situația civilizației contemporane și în care persistă din plin latura consumeristă.

5. Concluzii

Prin intermediul imaginilor și simbolurilor ființa umană ajunge să-și depășească propria condiție istorică. Datorită lor, diversele istorii, culturi, realități sociale pot să comunice, să transmită o anumită informație. Funcția comunicării prin simboluri este de a revela o realitate totală, inaccesibilă celorlalte mijloace de cunoaștere, cum ar fi o lege a dialecticii exprimată prin simboluri – unitatea și lupta contrariilor, este vorba până la urmă de o coincidență a contrariilor care se redă prin simboluri într-o manieră complexă, și care nu este accesibilă experienței nemijlocite a omului. Prin intermediul comunicării prin simboluri se adaugă o nouă valoare unui obiect sau unei acțiuni, fără ca prin aceasta să le fie prejudiciate valorile proprii, cele care se manifestă într-o formă directă. Comunicarea simbolică îmbunătățește relațiile dintre oameni și le asigură un caracter în permanență deschis. Aplicat la obiecte și acțiuni, simbolismul are un efect similar. Gândirea simbolică în tandem cu comunicarea simbolică depășește și transcende realitatea imediată, fără a o deprecia, ci, dimpotrivă, atribuindu-i noi valențe calitative. Prin intermediul comunicării simbolice se pot depăși limitele realității imediate din punctul de vedere al senzorialului, se ajunge la operarea cu limbajul conotativ. Luând în considerație că în univers nici o formă de existență nu rămâne izolată de alte forme de existență și că toate se află într-o strânsă interdependență printr-un sistem de corespundețe și similarități, această comunicare se realizează inclusiv prin intermediul simbolurilor. Prin intermediul comunicării simbolice omul ajunge să-și redobândească conștiința de sine într-o lume deschisă și complexă din punctul de vedere al semnificațiilor. Acest tip de comunicare reprezintă modalitatea principală de acces la adevărata esență a realității umane.

Referințe

- BOERSEMA, David. 2009. *Prgmatism and reference*. London: Cambridge, Massachusetts Institute of Technology.
- DÂNCU, Vasile Sebastian. 2003. *Comunicarea simbolică. Arhitectura discursului publicitar*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- DURAND, Gilbert. 1999. *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*. București: Editura Nemira.

- ECO, Umberto. 2007. *Limitele interpretării*. Iași: Editura Polirom.
- ELIADE, Mircea. 1994. *Imagini și simboluri*. București: Editura Humanitas.
- FREUD, Sigmund. 1996. *Cinci lecții de psihanaliză*. București: Editura Mediarex.
- GUÉNON, René. 1997. *Simboluri ale științei sacre*. București: Editura Humanitas.
- GUÉNON, René. 2008. *Domnia cantității și semnele vremurilor*. București: Editura Humanitas.
- HABERMAS, Jürgen. 2000. *Conștiință morală și acțiune comunicativă*. București: Editura All.
- HABERMAS, Jürgen. 2008. *Etica discursului și problema adevărului*. București: Editura ART.
- HEIDEGGER, Martin. 2008. *Ontologie. Hermeneutica facticității*. București: Editura Humanitas.
- KORTA, Kepa, PERRY, John. 2011. *Critical pragmatics. An inquiry into reference and communication*. Cambridge: University Press.
- MEAD, George H. 1967. *Mind, self, and society*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- MEAD, George H. 1938. *The philosophy of the act*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- PEIRCE, Charles S. 1990. *Semnificație și acțiune*. București: Editura Humanitas.
- PEIRCE, Charles S. 2011. *Convingeri și idei*. București: Editura All.
- RICOEUR, Paul. 1995. *Eseuri de hermeneutică*. București: Editura Humanitas.
- RORTY, Richard. 1998. *Contingență, ironie, solidaritate*. București: Editura All.
- RORTY, Richard. 2000. *Pragmatism și filosofie post-nietzcheană*. București: Editura Univers.
- ROVENȚA-FRUMUȘANI, Daniela. 1999. *Semiotică, societate, cultură*. Iași: Editura Institutul European.
- ROVENȚA-FRUMUȘANI, Daniela. 2012. *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*. București: Editura Tritonic.
- STĂNCIULESCU, Traian. 2004. *La început a fost semnul. O altă introducere în semiotică*. Iași: Performantica.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. 1991. *Tractatus logico-philosophicus*. București: Editura Humanitas.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. 2005. *Caietul albastru*. București: Editura Humanitas.